

“**D**E HISTORIE GEEFT MIJ MEER DAN DE VERBEELDING”

OVER BOONS HISTORISCHE ROMANS

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2012/2.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

Louis Paul Boon is zijn literaire carrière niet begonnen als schrijver van historische romans. Lange tijd ziet hij helemaal niets in dat genre. In 1946 wijst hij het voorstel om een boek te schrijven over de negentiende-eeuwse priester Adolf Daens af als irrelevant. De schrijver wil op dat moment de confrontatie met zijn eigen tijd nog direct aangaan. Aan die keuze ligt een fundamentele onvrede ten grondslag: keer op keer laat de moderne mens volgens Boon de kans lopen om “na eeuwen van duisternis” een wereld te creëren met wat meer vrijheid, gelijkheid en broederschap. In zijn aanvankelijk redelijke benadering van de natuur is iets irrationeels geslopen. De moderne mens is in feite meer van het leven gaan verlangen dan het ooit zou kunnen geven. In zijn voortvarendheid herschept hij de wereld niet in een paradijs, zoals hij zelf gelooft, maar in een ware hel. De twintigste eeuw is een extreem wrede eeuw en ook het dagelijkse bestaan in de grote stad bewijst dat het leven niet meer maar juist steeds minder vrijheid, gelijkheid en broederschap kent. Met romans als *De voorstad groeit* (1943), *Vergeten straat* (1946) en *Mijn kleine oorlog* (1947) probeert Boon het verzet tegen deze kwalijke gang van zaken aan te wakkeren.

SCHRIJVEN OVER HET HEDEN VIA HET OMWEGGETJE VAN HET VERLEDEN

Boons boeken zetten ieder op hun manier aan tot opstand tegen de hoogmoed en voortvarendheid van de moderne mens, en tegen de maatschappelijke orde die daarop is gegroundvest. Maar elke opstand waarover Boon schrijft, mislukt uiteindelijk. Dat is ook in de romans *De Kapellekensbaan* (1953) en *Zomer te Ter-Muren* (1956) het geval. Centraal in dit tweeluik staat de poging van het socialisme om het tij van de geschiedenis

KRIS HUMBEECK

werd in 1962 geboren in Genk. Is gewoon
hoogleraar moderne Nederlandse literatuur
en algemene literatuurwetenschap aan de
Universiteit Antwerpen, codirecteur van het
Instituut voor de studie van de Letterkunde in de
Nederlanden (ISLN) en hoofdredacteur van het
Verzameld werk van Louis Paul Boon, waarvan
al elf delen zijn verschenen bij De Arbeiderspers.
Adres: Hellestraat 46, B-9112 Sinaai.

te keren. Dat streven draait op niets uit: aan beide kanten van het IJzeren Gordijn laat het socialisme zich inlijven door een meedogenloos geloof in eindeloze vooruitgang. Een blinde verering van de machine en productiviteitsdwang regeren. Opstandigheid is daarom meer dan ooit een morele plicht. Gezagsgetrouwheid blijkt echter een groot goed tijdens de Koude Oorlog en de massa's in Oost en West volgen kritiekloos hun leiders. In die omstandigheden ontstaat bij Boon omstreeks 1950 het verlangen naar een "reservaat": een plek in de marge van het moderne leven waarin "enkelingen" nog kunnen gedijen. Tegelijkertijd probeert de schrijver via het omweggetje van de historische roman zijn tijdgenoten opnieuw te leren dromen van opstandigheid. Hij richt zich in eerste instantie tot de Vlaming, omdat die zich voor het karretje van de meest behoudende krachten dreigt te laten spannen. Niet toevallig presenteert Boon in *Zomer te Ter-Muren* een vroege versie van zijn Jan de Lichtegeschiedenis uitgerekend op zondag 12 maart 1950, de dag dat het Belgische volk stemt over het politieke lot van koning Leopold III. Deze autoritaire vorst ging tijdens de bezetting op de avances van de nazi's in, maar mede door de campagne van de katholieke kerk en de Christelijke Volkspartij (CVP) kiest meer dan de helft van de Vlamingen toch vóór zijn terugkeer. Dat feit sterkt Boon in de overtuiging dat het Vlaamse volk dringend wat minder braaf moet worden en zelfstandig en kritisch moet leren te denken. De literatuur acht hij een geschikt medium voor de beoogde heropvoeding en daarbij komt een legendarische vrijbuiters van twee eeuwen geleden goed van pas.

Foto Jo Boon (© Erven Boon).

VOOR GEEN CHANTERIK PEU!

Als kind moet Boon al vertrouwd zijn geweest met de schurkenstreken van Jan de Lichte. Zijn grootvader vertelde spannende verhalen over deze struikrover uit het Land van Aalst. Behalve over de roversbende van Jan de Lichte zou “peetje Sooli” ook volksboeken hebben gehad over de avonturen van Cartouche en Baekelandt. Bepalend voor zijn kleinzoons herontdekking van Jan de Lichte is diens toevallige kennismaking met een boekje waarin staat hoe de brutale crimineel in 1748, geheel naar de gebruiken van die tijd, tot het rad werd veroordeeld. *Radbraken* ging als volgt: de veroordeelde werd op een houten wiel gebonden, waarna zijn ledematen een voor een met een ijzeren staaf of hamer werden bewerkt totdat alle botten versplinterd waren. De verminderingen waren bedoeld om opstanding te voorkomen. Wie geradbraakt werd, had geen kans meer op het eeuwige leven.

Vóór de industriële revolutie golden publieke terechtstellingen haast als kermisattracties. De wrede achterlijkheid van dat gegeven schokt Boon des te meer als hij de geschiedenis van Jan de Lichte in een ruimere historische en sociale context begint te plaatsen. Deze context is er een van grauwe armoede en honger. Jan de Lichte wordt in 1723 geboren en groeit op in een kansloos milieu. Omstreeks 1737 verlaat hij het ouderlijke huis in Velzeke. Hij sluit zich aan bij het leger van stakkers dat langs de Vlaamse

wegen trekt, op zoek naar wat brood. Jan laat de kapelletjes links liggen en negeert de bedevaartsoorden, vervloekt God en diens weldoorvoede priesters en gaat het geld halen waar het zit. Volgens de wet is hij een crimineel. Dat kan ook bezwaarlijk worden ontkend: Jan de Lichte rooft en moordt, alleen of samen met toevallige kompanen. Maar hij komt tenminste in verzet tegen zijn mensonwaardige lot. Daarom verheft Boon deze crimineel in zijn roman tot een icoon van de opstandige mens.

In zijn roman houdt Boon zich met betrekking tot de dood van Jan de Lichte strikt aan de historische feiten. Werd de echte Jan de Lichte onder het toezien van het volk doodgeslagen? Dan zijn Jan de Lichte ook. Maar in zijn streven om Vlaanderen enige opstandigheid bij te brengen, geeft de schrijver zijn “held” wel een plaats in de geschiedenis van het sociale banditisme. Boon borduurt daarbij voort op een aantal volksboeken waarin de brutale crimineel iets krijgt van de vriend der armen. Hij gaat evenwel een stap verder dan de populaire schrijvers van deze volksboeken, die hun spannende bende verhalen stevast laten uitlopen op een stichtelijke moraal. Hun bandieten tonen aan het eind vrijwel altijd berouw en als ze dat niet doen, ondergaan ze zonder tegenstribbelen hun “terechte straf”. Boon Jan de Lichte weigert integendeel te buigen voor de wet. Schaamte voelt hij niet. Daarin verschilt hij niet alleen van zijn literaire voorgangers in Vlaanderen, maar ook van de Franse bandiet Louis-Dominique Cartouche. Deze vrijbuiters werden net als Boon held geradbraakt, maar hij zou daarbij geroepen hebben: *“Je suis un malheureux. Mon père et ma mère sont d’honnêtes gens.”* Zulk gesnotter is aan Boon niet besteed: zijn verbrijzelde Jan de Lichte sterft als een eeuwige rebel, zonder spijt. “Voor geen chanterik peu!”, zo schreeuwde deze *outlaw* in het zicht van de dood. Het is Bargoens voor: “Geen angst voor dienaren van de wet!”

Zo kan het gebeuren dat de geradbraakte crimineel Jan de Lichte in de literatuur herrijst als een martelaar van het geloof in de opstand. Toch kan *De bende van Jan de Lichte* niet zomaar worden afgedaan als een kritiekloze lofrede op de universele verzetsheld. Boon portretteert zijn rebel als een wat impulsieve kerel die de situatie niet altijd helder beoordeelt. Dat heeft niet eens zoveel met aangeboren eigenschappen te maken. Het is meer een kwestie van tijd en milieu. In Boon's verhaal leeft Jan de Lichte in een periode van maatschappelijke ontwrichting die het resultaat is van een lang en slopend proces. Sinds de zestiende eeuw werd het Vlaamse volk almaar dieper ondergedompeld in armoede, zowel materieel als cultureel. In de oudste versie van zijn roman zet Boon dat “achterlijke Vlaanderen” nog heel nadrukkelijk af tegen het verlichte Frankrijk, waar de opstand tegen de gevestigde orde veel intelligenter wordt aangepakt: “Op datzelfde ogenblik, terwijl Jan de Lichte en zijn kornuiten worden gevonnist door het Franse leger, verschijnt in Frankrijk zelf *L'Esprit des lois* van Montesquieu.”

GROENE SOCIALISTEN, ONTZUILING EN PROGRESSIEVE FRONTVORMING

Voor Boon gaan geestelijke en materiële armoede in het vroegmoderne “Vlaanderen” hand in hand. Pas in de jaren zestig van de vorige eeuw ziet de schrijver die context structureel veranderen. De gewone Vlamingen gaan zich eindelijk wat vrijer gedragen, nu er voldoende welvaart wordt geproduceerd om iedereen van het leven te laten genieten. Terwijl de rijkdom beter wordt verdeeld, versoepelt de kerk bovendien haar grip op Vlaanderen. Gelovigen beginnen ongedwongener om te gaan met “andersdenkenden” en met name de jeugd verruimt haar blikveld. Als schrijver wil Boon het streven naar grotere openheid stimuleren. Ontzuiling en progressieve frontvorming liggen hem in dit verband na aan het hart. Tegen die achtergrond pikt hij omstreeks 1964 een oud idee op van Nico Rost, een Nederlandse communist die hem kort na de oorlog vergeefs suggereerde om een boek te schrijven over de opstandige priester Adolf Daens. Inmiddels heeft Boon een grote belangstelling opgevat voor het daensisme als een eerste poging tot progressieve frontvorming in Vlaanderen.

Boon verdiept zich in de geschiedenis van het daensisme met de gulzigheid van de ware autodidact. Hij consulteert archieven en gaat op zoek naar de laatste getuigen. Hij wil niet onderdoen voor de academisch geschoolde historicus en vreet zich door stapels oude kranten en weekbladen, wetenschappelijke studies en historische documenten heen. Begin 1968 beschikt hij over een meer dan driehonderd pagina’s dik typoscript over de sociale strijd in zijn geboortestad. Het is het eerste deel van een documentaire roman die *Fabriekstad Aalst* heet. Het verhaal mist volgens de schrijver echter levendigheid en overtuigingskracht. Daarom besluit hij *Fabriekstad Aalst* te herwerken vanuit het gezichtspunt van Pieter Daens, de tot relativeren geneigde broer van Adolf Daens, in wie hij wel iets van zichzelf herkent. Op die manier kan Boon de zieloze objectiviteit van de historicus vervangen door een milde vorm van betrokkenheid.

Pieter Daens verschijnt in november 1971 en wordt op lof onthaald. De meeste literatuurcritici en nogal wat historici beweren dat Boon in *Pieter Daens* op een meeslepende manier een belangrijke episode uit het Vlaamse verleden belicht. Over de geschiedwetenschappelijke waarde van dit werk zijn ze echter minder eensgezind. Volgens Frans-Jos Verdoodt, bijvoorbeeld, ziet Boon het daensisme te eenzijdig als een christelijk socialisme. Tegelijk zou hij te sterk de nadruk leggen op de stad Aalst. Op zich is die kritiek terecht. Het daensisme gedijde inderdaad vooral in de buitengebieden. En in de steden genoot Adolf Daens wellicht meer aanhang bij de lagere middenstand dan bij fabrieksarbeiders. Maar we moeten niet vergeten dat *Pieter Daens* het werk is van een fictieschrijver. En voor die fictieschrijver was het heden even belangrijk als het verleden. Boon stond vooral een opzweepend verhaal voor ogen over de eerste poging van de kleine man in Vlaanderen om de mogelijkheden tot bevrijding te benutten die de industriële revolutie de mens bood. Zijn boek is dan ook geen

Foto Jo Boon (© Erven Boon).

wetenschappelijke geschiedenis van het daensisme, maar een voortreffelijk gedocumenteerde historische roman over hoe die mogelijkheden onbenut bleven door partijbelangen, familievetes en persoonlijke ambities.

Iedereen die in de *golden sixties* aan politiek wil doen, zou volgens Boon een voorbeeld moeten nemen aan de gebroeders Daens en hun helaas mislukte poging om vaste structuren te doorbreken. Maar die les uit het verleden wordt in de wind geslagen. Vlaanderen verprutst in de tweede helft van de jaren zestig wederom de kans om een bescheiden maar reële stap vooruit te zetten. Prestatiedwang en plat materialisme prevaleren op een redelijk streven naar vrijheid, gelijkheid en broederschap. Dat gebrek aan “verlichting” projecteert de schrijver op het verleden. Zo zoomt *De Zwarte Hand* (1976) in op het fin de siècle en het zogenaamde anarchisme in Aalst. In dit boek, evenals in de in 1977 gepubliceerde kroniekroman *Het jaar 1901*, zit de dwingende suggestie dat de giftige adem van deze universele fabrieksstad – Boons Palermo aan de Dender – aan het eind van de negentiende eeuw alles en iedereen heeft aangetaast. In die omstandigheden wordt elke poging tot rebellie bij voorbaat gereduceerd tot een kwalijke grap of pastiche. Wie kan in een moeras van wetteloosheid immers nog écht in opstand komen? Die vaststelling roept een aantal prangende vragen op. Hoe kon het zo mislopen met de moderne beschaving? Waar is het met name voor Vlaanderen fataal verkeerd gegaan? En wie of wat kan voor dit fiasco van de geschiedenis in godsnaam aansprakelijk worden gesteld? In zijn postuum gepubliceerde roman *Het geuzenboek* verzint Boon een antwoord op die vragen.

ROERT DE TROMMEN VAN DE OPSTAND!

In Boons visie hebben de zestiende eeuw en de geuzenstrijd voor Vlaanderen een bepalende rol gespeeld. Niet voor niets komen de geuzen in de aanhef van de roman *De bende van Jan de Lichte* prominent ter sprake. Met de jaren is Boon de rebellie van de bosgeuzen tegen het Spaanse regime gaan beschouwen als de prototypische opstand in de Zuidelijke Nederlanden. Het bloedige neerslaan van die opstand werkt volgens hem door tot in de twintigste eeuw. Vanuit die opvatting begint Boon in het voorjaar van 1977 aan een geuzenboek dat hij als het sluitstuk van zijn oeuvre beschouwt.

Anders dan met zijn roman *Pieter Daens* zoekt Boon met *Het geuzenboek* de confrontatie met de academische historici. In zijn voorwoord is hij niet mals voor deze professionals die elkaar slechts kritiekloos zouden napraten. Bijna alle geleerde heren portretteren Willem de Zwijger als de vader des vaderlands wiens leven geheel ten dienste stond van zijn volk. Zelfs in Vlaanderen staan de goede bedoelingen van Willem van Oranje zelden ter discussie, ondanks het niet uit te wissen feit dat met de val van Antwerpen de opstand tegen de Spaanse overheerser voor de Zuidelijke

Nederlanden uitdraaide op een fiasco. Zo wordt het soms weinig doortastende optreden van de Prins doorgaans in verband gebracht met zijn afschuw van geweld.

Zowel in Nederland als in Vlaanderen figureert Willem van Oranje met andere woorden als de Grote Verdraagzame. Tegen die would-behumanist ontketent Boon een kleine beeldenstorm. Zijn Prins is het literaire antwoord op de vraag waarom elke poging tot opstand in Vlaanderen gedoemd lijkt te mislukken. Als leider van de prototypische opstand tegen het Spaanse gezag blijkt Oranje in *Het geuzenboek* niet in staat boven zijn afkomst en milieu uit te stijgen. Onbewust offert hij het Zuiden op aan zijn belangen en die van zijn klasse. In elk geval doet Willem de Zwijger zijn bijnaam alle eer aan. Op beslissende momenten schrikt hij ervoor terug om de in de geschiedenis vrijgekomen revolutionaire energie doelmatig aan te wenden. Met name zijn angst voor de oncontroleerbare massa's speelt hem parten als historische leider van de rebellie tegen het Spaanse gezag. Eigenlijk wantrouwt de Prins zijn volk. Boon construeert dat bijna heiligschennende beeld door ongegeneerd passages uit de vakliteratuur te knippen die in het licht van zijn visie goed van pas komen. Als geroutineerde fictieschrijver monteert hij al die elementen vervolgens tot een vlot leesbaar geheel.

In *The Rise of the Dutch Republic* (1856) beschrijft de Amerikaanse historicus John Lothrop Motley hoe de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in al haar kracht verrijst. Met dezelfde passie beschrijft *Het geuzenboek* hoe de Zuidelijke Nederlanden in bloed ten onder gaan. Na de Spaanse herovering van de calvinistische stadstaten Gent en Antwerpen gaan die Zuidelijke Nederlanden volgens Boon zelfs van de ene dag op de andere de afgrond in. Zo creëert de fictieschrijver het scherpst mogelijke contrast tussen de zegevierende Republiek en het verslagen "Vlaanderen". Volgens *Het geuzenboek* is het lot van "arm Vlaanderen" al in 1585 bezegeld: "en Vlaanderen was overwonnen en stierf, en alle geuzen waren er uitgeroeid, amen en uit". Maar natuurlijk kunnen deze slotwoorden van Boons roman evengoed begrepen worden als een ultieme aansporing tot rebellie. De lezer kan het toch immers niet zomaar laten gebeuren dat al die vergeten geuzen vergeefs hun bloed op Vlaamse grond zouden hebben gestort? Om deze kleine rebellen te eren, heeft Boon zoveel mogelijk van hun namen in zijn boek vermeld. Zij waren tenslotte de dappere voorvaderen van de opstandeling Jan de Lichte, moordenaar en martelaar.

De auteur dankt Britt Kennis, Ernst Bruinsma, Valerie Rousseau, Taana Peeters en Matthijs de Ridder.

De afbeeldingen bij dit artikel komen uit het later dit jaar te verschijnen fotoboek *Reinaert of Isengrimus? Beelden van Boon*.

Alle informatie over het Boon-jaar: www.boon2012.be.